

rekenkamers in de Noordelijke Nederlanden na de Opstand veel van hun competentie aan de gewestelijke statenvergaderingen verloren.

Had nu de door een vorst gedomineerde staatsstructuur van het Zuiden geleid tot een slechter functionerend bureaucratisch apparaat dan de decentrale republikeinse staatsstructuur van het Noorden? Een antwoord op die vraag had onderzoek gevergd naar de inhoud van de werkzaamheden, zoals die zichtbaar wordt in de rekeningen zelf, hun structuur, de data van afhoren ervan, het aantal gesignaleerde rekenfouten, het aantal opmerkingen, en de aard van de genomen maatregelen. Daar heeft de auteur niet voor gekozen. Ze signaleert wel dat bijvoorbeeld van het opstellen van jaarlijkse tussentijdse staten ten behoeve van een algemeen overzicht van de toestand van de financiën op basis van de belangrijkste gewestelijke rekeningen bij de rekenkamers in de Zuidelijke Nederlanden, ondanks de heldere zestiende-eeuwse instructies daaromtrent, al in de zeventiende eeuw niets meer terecht kwam. Dat viel mij op omdat Gedeputeerde Staten in een Noord-Nederlands gewest als Overijssel in de zeventiende en achttiende eeuw meestal wel in staat waren om de gegevens daartoe elk jaar bij de ontvangers bijeen te krijgen. Maar opmerkelijk genoeg is door de auteur geen vergelijking gemaakt met het beheer van en de controle op andere publieke inkomsten en uitgaven in het Zuiden, waarop gewestelijke statenvergaderingen een veel grotere invloed hadden gekregen. Dat is jammer. De domeinen waren immers allang niet meer de belangrijkste inkomstenbron van de vorst.

W. Fritschy

L. Kooijmans, *Vriendschap en de kunst van het overleven in de zeventiende en achttiende eeuw* (Amsterdam: Bert Bakker, 1997, 391 blz., f55,-, ISBN 90 351 1814 6).

Onveiligheid was troef in de zeventiende en achttiende eeuw. Vele gevaren lagen op de loer: ziekte, vroegtijdig overlijden van de kostwinner, tegenslag in de handel en persoonlijk falen. De bescherming van overheidswege was zo beperkt dat ieder was aangewezen op persoonlijke relaties. Banen en steun in moeilijke tijden waren afhankelijk van wat goedgezinden bereid waren te bieden. Daarom was het zaak zich te omgeven met mensen die solidair waren. Bij solidariteit dacht men aan vriendschap, een stelsel van diensten en wederdiensten. Om in dat stelsel te kunnen functioneren moest men 'krediet' opbouwen. Voor dat krediet waren 'familieleden onmisbaar. De familie streefde naar 'maatschappelijk vermogen', welstand en macht maar ook naar een goede reputatie en 'eer'. Vriendschap en 'interest' waren bijna synoniem. Pas toen de staat ook verzorgingsstaat werd, ontwikkelde vriendschap zich tot het hedendaagse begrip: vertrouwelijkheid en intimiteit, niet primair op materiële belangen gericht. Dat is de stelling die Luuc Kooijmans in dit prachtig geschreven boek poneert. Het materiaal ter illustratie zijn de brieven en aantekenboeken in vooral twee familiearchieven: Van der Meulen en Huydecoper. Wij bevinden ons dus in de kringen van welvarende kooplieden en regenten.

Kooijmans werkt zijn visie royaal uit. Zo passeren onder meer de taak van het familiehoofd, de positie van oudste en jongere zoons en dochters in de familie, de huwelijksallianties, de risico's van handel en geldbelegging en de begeving van ambten de revue. Met veel gevoel voor nuances en menselijke verhoudingen laat hij zien hoe het systeem van dienst en wederdienst vroeg om schikken en plooiën in familieverband, hoe sommigen daarin een meester waren, anderen de druk psychisch zwaar viel en sommigen niet aan de verwachtingen voldeden. In de achttiende eeuw won de vriendschap aan inhoud doordat de elementen vertrouwelijkheid en intimiteit in belang toenamen, zonder dat overigens de structuur van de samenleving als zodanig veranderde.

Wie dit boek leest alsof de feiten spreken, zal zich makkelijk laten overtuigen. Maar het Concept, de uitwerking daarvan en de hantering van de bronnen roepen bedenkingen op. De these zelf, de populariteit tussen het lage peil van verzorging dat de samenleving bood en de solidariteit van de familie die het vacuüm vulde, wordt meer geponereerd dan aangetoond. Kooijmans doet namelijk geen poging met feiten en analyses aan te tonen dat de samenleving inderdaad geen ondersteunende rol vervulde. Het boek speelt zich min of meer af in een institutioneel nergensland. Zo gaat hij eraan voorbij dat 'vriendschap' meer was dan solidariteit in familieverband. Instituties als kerk, schutterij, gilden en buurtorganisaties stelden zich uitdrukkelijk ten doel de vriendschap, in de betekenis van vrede, eensgezindheid en onderlinge steun, te bevorderen. De familie was slechts één van de maatschappelijke eenheden waarbij het individu zich kon aansluiten. Ook al speelde de familie in vroegkapitalistische ondernemingen een grote rol, de ondernemer bediende zich om risico's te dempen van buitenlandse handelsagenten ging af op prijscouranten en sloot assurantiepolissen af. Of in de familie-correspondentie de 'insiders' in de familie de boventoon voerden, terwijl zij die zich onttrokken aan het systeem of gewoonweg de kans niet hadden daaraan deel te nemen, buiten het blikveld blijven, is een niet aangeroerde vraag. Met deze uitwerking van zijn concept doet Kooijman het voorkomen alsof de Republiek een familiale samenleving was. Dat hoeft nog geen tekortkorting van het boek te worden genoemd: iedere onderzoeker moet zich beperkingen opleggen. Er zou echter veel gewonnen zijn geweest als de schrijver zijn these meer had geïllustreerd, zijn keuzes had verantwoord en zijn bronnengebruik had toegelicht. Op deze wijze neemt de lezer kennis van slechts één zijde van de vraagstelling.

Maar in die eenzijdigheid ligt ook de kracht van dit boek. Vooral demografisch en economisch historici hebben de Republiek voorgesteld als een moderne individu-gerichte samenleving. De geringe omvang van het huishouden en de afwezigheid van inwoning door verwanten, de aanzienlijke differentiatie van de beroepsstructuur, de markteconomie, de verstedelijking en de migratie zijn indicatoren voor deze visie geweest. Deze heeft in het grote boek van De Vries en Van der Woude zijn neerslag gevonden in de metafoor van de *homo economicus*, de rationeel handelende, door economische overwegingen voortgedreven, op basis van kennis en inzicht handelende mens. De laatste jaren is een aanvullend geluid te horen. In studies over schutterijen en gilden en in Van Deursens boek over het zeventiende-eeuwse Graft ligt de klemtoon op de onderlinge solidariteit van de mensen en op hun zoeken naar sociale verbanden. Luuc Kooijmans biedt ons de variant van die benadering voor de hogere sociale echelons. Zijn boek is een voorbeeld van een andere manier van aankijken tegen de sociale geschiedenis van de Republiek en daarom verplichte literatuur voor ieder die daar studie van wil maken.

D. Haks

W. Fritschy, Gewestelijke financiën ten tijde van de Republiek der Verenigde Nederlanden, I, Overijssel (1604-1795) (Rijks geschiedkundige publicatie. Kleine serie LXXXVI; Den Haag: Instituut voor Nederlandse geschiedenis, 1996, xii + 368 blz., ISBN 90 5216 088 0).

Sinds 1990 rekent het Instituut voor Nederlandse geschiedenis het tot zijn taak de belangrijkste gegevens betreffende de gewestelijke overheidsfinanciën van vóór 1795 te ontsluiten. De financiële bronnen, die als onderdeel van de generaliteits- en gewestelijke archieven zich in de rijksarchieven bevinden, bevatten een schat aan veelsoortige informatie. Het materiaal is echter weerbarstig en niet eenvoudig te interpreteren. Om er toch greep op te krijgen besloot het instituut orde te brengen in de cijfers.